

Bilder skaper holdninger

En kommentar til manipulasjon og billedmakt

av Arve Mathisen

Trykket i tidsskriftet Steinerskolen nr. 3, 1993

En undervisning rik på bilder har kjennetegnet steinerskolepedagogikken så lenge denne har eksistert. Rudolf Steiner pekte på hvordan bildene virker dypere inn i mennesket enn et budskap som formidles tankemessig. Derfor er steinerskolelæreren svært varsom med hvordan han eller hun bruker bilder i undervisningen. Tavlemalerier, veggdekorasjoner, lærerens billedrike fortellinger og barnas egne malte eller tegnede bilder henter sine motiver fra det beste i vår kulturskatt. Bildene har den egenskap at de ikke bare taler til intellektet, elevene engasjeres også følelsesmessig. En billedrik undervisning virker holdningsskapende fordi bildet berører et dypere sjikt i oss. Et bilde formidler alltid en helhet og gjør krav på større nærhet og større troverdighet enn en abstrakt formidlet informasjon.

Medie- og reklamearbeidere har gjort denne innsikten til formål for en svært omfattende bruk av bilder. Disse folkene er meget klar over bildets egenskaper og den påvirkningskraft som en målrettet billedbruk besitter.

For å belyse forskjellen mellom en abstrakt påstand og bruken av et bilde, kan vi konstruere et eksempel. La oss forestille oss en person som sier at pingviner kan fly. Helt galt naturligvis. En feiltakelse. Hvor mye verre blir ikke denne feilen dersom den formidles i språklig billedform? Han beskriver kanskje først det isfylte landskapet et eller annet sted i Antarktis. Noen pingviner står samlet nede ved vannet, andre svømmer omkring i vannkanten. Plutselig får man så øye på en flokk pingviner som kommer flyvende inn med den nedgående solen og den mangefargede polarhimmelen i bakgrunnen. Kanskje han beskriver hvordan pingvinene strekker ut bena rett før de lander osv. Man merker hvor ubehagelig dette blir. Nå er det ikke lenger snakk om en feiltakelse. Meget vanskelig blir det å rette opp en slik uttalelse. Den vil oppfattes som løgn eller bevisst bedrag. Noe liknende ville man føle i forhold til en tegning som i fullt alvor forestilte flyvende pingviner. Men hva med motivet fremstilt som en fotomontasje? For å få dette til må man sette sammen foto-fragmenter som hver for seg hadde sin naturlige og sannferdige helhet. Det som nå blir skapt er ikke bare usant og feilaktig, det er bevisst manipulasjon. Man kunne tenke seg at både tegneren og den billedmalende fortelleren hadde latt fantasien løpe av med seg, kanskje i beste mening. Men for fotomontasjen finnes ingen unnskyldning. Den kan utelukkende være bevisst løgn. Det valgte eksemplet er naturligvis komisk, men gir en interessant belysning av hvordan vi forholder oss til forskjellige former for informasjon.

Tidsskriftet Humanist som i artikkel etter artikkel lovpriser den vitenskapelig baserte fornuft har nok ikke tatt opp til vurdering den etikk som burde ligge til grunn for deres bruk av fotomontasjer og billedmanipulasjon. Etter at en PC med tekst- og billed-redigerings-programmer er blitt tilgjengelig for alle, er naturligvis fristelsen blitt stor. Nå kan ethvert bilde settes sammen elektronisk, og fra de mest spredte bildelementer kan man trylle fram en ny og uventet helhet.

Avisene bruker foto for å gi leseren et så godt inntrykk som mulig av nyhetenes virkelighetskarakter. Folk har en naturlig respekt for bildet. Det menneskeskaptet bildet, kunstverket, er et uttrykk for kunstnerens personlighet og hans kreative egenart. Fotografiet er et bilde der ytre form og farge gjengis overbevisende og nøyaktig. Et øyeblikk av synssansens aktivitet festes til papiret. Og som sådan er et foto fullgodt bevis i en rettssak.

Vi står nå ved et tidsskille der de reproduerte bildene ikke lenger har denne direkte forbindelse med det avfotograferte motivet. Alt etter brukerens ønske kan elementer retusjeres inn eller ut. I og for seg et kjent knep fra de gamle østblokk-kommunistenes historieforfalskninger. Politikerkollegaer som

falt i unåde forsvant sporløst fra tidligere fotografier. Slik oppdaterte man historien. Nå er den slags retusjeringskunst for ingen ting å regne sammenliknet med de muligheter den digitale billedbehandlingen gir. Et fotografi løses opp i millioner av ørsmå punkter, og teoretisk kan hvert av disse manipuleres etter ønske.

Det er lett å ikle Steiners portrett en fiolett eurytmidrakt og stille ham bak et barn som med en tom og hjernevasket mine løfter sine hender. Eller sammenføye Steiner, Goethe, Blavatsky, en eurytmist og diverse symboler i et interiør fra det første Goetheanum. Men er det etisk forsvarlig å gjøre slikt?

Etter disse oppslagene fikk Humanist en rekke reaksjoner. Folk har naturligvis ulike holdninger til Steinerskolen. Den er en skole som har markante holdninger til en rekke av vår tids temaer. Steinerskolen tar standpunkt og vil derved være kritikkverdig i manges øyne. Og en saklig debatt er ikke bare ønskelig, men også nødvendig i et moderne samfunn. Steinerskolene ønsker å være en aktiv partner i denne debatten. Men de fordømmer og den ubevisste antipati som billedmontasjen i Humanist har etterlatt seg i mange leseres bevissthet, kan ikke forståes som et konstruktivt debattinnlegg. Her er det snakk om bevisst billedmanipulasjon der formålet var å rakke ned på Steinerskolene. Redaksjonen har bidratt til å skape holdninger som ikke bygger på annet enn mistenkeliggjøring og antakelser.

Hva hjelper det å imøtegå kritikken som kom fram i Humanist, når det kanskje viktigste (og mest virksomme) budskapet ikke er oppe til debatt? For bildet setter sitt spor. Kun et bevisst og aktivt tankearbeid kan rette opp en billedskapt usannhet. Det vet mediefolk og det vet Humanists redaksjon. Folk flest har verken tid eller kapasitet til å granske hvert element i den billedmengden som daglig kommer deres vei. Derfor er den som faller i medienes unåde forsvart utlevert til angrep på bildenivå.

Bildets budskap unndrar seg ofte en rask bedømmelse og det ligger i bildets natur at en klar juridisk vurdering i blant er umulig. Vi vet at bildets etikk er et både upåaktet og vanskelig tilgjengelig tema. Og dette på tross av at bildet har en markant påvirkningskraft og setter sine spor i både frivillige og ufrivillige tilskuere.

Den etikkdebatten som burde komme omkring billedbruk og billedmakt vil fremfor alt gjelde de representanter i mediemiljøet som hevder å stå for en saklig, informativ og kritisk journalistikk. For verre er det å skjule usannhet og manipulasjon under et skinn av troverdighet enn for eksempel å lage en reklamekampanje som ikke påberoper seg noen objektivitet. Aviser og tidsskrifter legger et stort arbeid i den grafiske utformingen. Og nettopp her vil man komme inn til kjernen i det budskapet som formidles. Foreligger sakligheten på alle plan, eller er den bare en del av trykksakens egentlige profil? Stemmer form og innhold overens? Kanskje vil man etterhvert benytte bruken av bilder som en målestokk på kvaliteten i den enkelte avis, tidsskrift ... eller skole?